EMILIA DORUŢIU-BOILĂ

DESPRE INSCRIPŢIA VOTIVĂ A MONUMENTULUI TRIUMFAL DE LA ADAMCLISI

Magistrului D.M. Pippidi,
cu prilejul celei de a 80-a aniversări

Inscripţia trofeului de la Adamclisi a fost reconstituită doar din cîteva fragmente, din care două au fost descoperite în partea superioară a ruinelor [1], restul risipite în cimitirele turceşti din împrejurimi. Numele împăratului Traian şi unele elemente din titulatura imperială, *trib. pot. XIII şi cos. V*, i-au permis lui Tocilescu să dateze monumentul triumfal în anul 108/109. Conform reconstituirii propuse de arhitectul münchenez G. Niemann, inscripţia, lată de 2,60 şi înaltă de cca 4 m, era împărţită orizontal pe două lespezi, amplasate pe două feţe opuse ale bazei hexagonale a trofeului. Soluţia propusă de G. Niemann a fost acceptată ca singura posibilă, în ciuda faptului că împărţirea inscripţiei părea neobişnuită, cu atît mai mult cu cît înălţimea literelor descreşte în fiecare rînd. Reconstituirea lui Niemann era însă în concordanţă cu simetria observată în ornamentarea trofeului propriu-zis şi în aşezarea grupului de prizonieri de la bază.

Reexaminînd piesele inscripţiei şi ale suprastructurii hexagonale, A. Furtwängler a descoperit fragmente ale unui pilastru de colţ a cărui înălţime corespundea cu aceea a inscripţiei [2]. Pilastrul, înalt de 4 m, cu caneluri verticale şi capitelul ornamentat cu frunze de acant, avea locaşuri de îmbinare pentru scoabe de fier identice cu cele ale inscripţiei, ceea ce a constituit un indiciu că acest pilastru încadra inscripţia. În reconstituirea propusă de A. Furtwängler, suprastructura hexagonală era compusă din două etaje, cel inferior, mai scund şi cu baza mai mare, şi cel de deasupra, puţin mai îngust, dar de două ori mai înalt, care purta inscripţia. Lungimea laturii etajului superior al bazei hexagonale era determinată de lungimea cîmpului inscripţiei, calculată între 2,60 şi 2,85 m, iar distanţa dintre unghiurile celor doi pilaştri ce încadrau inscripţia era de 3,55 m, corespunzînd lungimii laturii frizei cu arme. De la reconstituirea propusă de A. Furtwängler în 1903, problema inscripţiei trofeului nu a mai fost reluată în prima jumătate a secolului nostru. Textul era cel stabilit de Gr. Tocilescu : *Ma*[*rti*] *Vltor*[*i*]./*Im*[*p. Cae*]*sar diui*/*Neruae* [*f. N*]*erua*/[*Tra*]*ianu*[*s Aug. Ger.*]/[*Dac*]*i*[*cu*]*s p*[*ont.*]*ma*[*x*]/[*trib. po*]*t. XIII*/[*imp. VI cos*] *V. p.p.*/[*per exerc*]*itu*[*m*]/[*Moesiae infer. s*]*u*[*b*]/. . .*e*

[1] Gr. Tocilescu a publicat inscripţia în mai multe locuri. Principala publicaţie rămîne cea în colaborare cu G. Niemann şi O. Benndorf, *Monumentul de la Adamklissi Tropaeum Traiani*, Viena, 1895, p. 20—25, 53—55 şi 124—128; CIL III, 12467; Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, Bucureşti, 1900.

[2] A. Furtwängler, *Das Tropaion von Adamklissi und provinzialrömische Kunst*, ABAW, XXII, III. Abt., 1905, p. 455—514.

StCl XXV, 1987, Bucureşti, p. 45—56

Inscripţia era în restituirea lui Gr. Tocilescu o dedicaţie către Mars Vltor a împăratului Traian efectuată de armata Moesiei Inferioare sub îngrijirea guvernatorului al cărui nume, căzut în lacună, se încheia la ablativ în *-e*. Dedicaţia era în interpretarea lui G. Ch.- Picard conformă cu tradiţia republicană reînviată de Traian a solidarităţii imperatorului cu armata sa. Spre deosebire de predecesorii săi, cărora le erau consacrate, spunea Plinius (*Paneg.*, 59, 2), trofeele, arcurile şi statuile, Traian şi-a făcut o regulă din a refuza omagiul arcurilor, al trofeelor şi al statuilor. Această politică a lui Traian ar explica ceea ce lui G. Ch.-Picard îi apărea ca o anomalie în inscripţia trofeului de la Adamclisi, şi anume postura modestă a împăratului, de simplu dedicant asociat armatei. Interpretarea lui Picard se baza pe forma de nominativ a numelui atît al împăratului cît şi al armatei, după restituirea propusă de G. Ch.-Picard : *Imp. Caesar Nerua Traianus . . . et exercitus Moesiae inferioris sub . . .* [3].

O comunicare a lui Paul Nicorescu privind descoperirea la Adamclisi a unui alt fragment din inscripţia monumentului triumfal, fragment ce repeta o parte din textul inscripţiei publicate în 1895 de Gr. Tocilescu, a trecut aproape neobservată şi nu a fost inclusă în discuţiile ulterioare despre trofeu [4].

Cam în aceeaşi vreme, istoricul italian de artă S. Ferri a reexaminat la faţa locului ruinele şi fragmentele sculpturale şi epigrafice păstrate atunci la Bucureşti [5]. Concluzia lui era, contrar opiniilor general acceptate, că trofeul nu este o construcţie unitară, că turnul patrulater din interior nu era contemporan cu rotonda şi cu piesele sculpturale, care ar fi fost adăugate mai tîrziu, şi că inscripţia nu-şi avea locul pe baza hexagonală, acolo unde fusese plasată conform restituirii lui Tocilescu şi Niemann [6]. S. Ferri a propus atunci o reluare a cercetărilor monumentului, atît a structurii sale arhitectonice, cît şi a stilului elementelor decorative şi sculpturale, pe care el le socotea mai tîrzii. Observaţiile lui S. Ferri au rămas şi ele fără urmări.

În cele trei ediţii succesive ale voluminosului său studiu asupra monumentului triumfal, Fl. B. Florescu s-a străduit să dovedească unitatea arhitectonică şi stilistică a monumentului, datînd inscripţia, turnul patrulater şi elementele decorative în vremea lui Traian [7]; iar concluziile sale au fost general acceptate şi luate ca bază de discuţii în cercetările ce au urmat.

[3] G. Ch. Picard, *Les trophées romains. Contribution à l'histoire de la religion et de l'art triomphal de Rome*, Paris, 1957, p. 393–406.

[4] P. Nicorescu, *Neues über Adamklissi*, Bericht über den VI. Internationalen Kongreß für Archäologie, Berlin, 21–26 Aug. 1939, p. 472–473.

[5] S. Ferri, *Arte romana sul Danubio*, Milano, 1933, p. 372 şi urm.; *Nuovi documenti relativi al trofeo di Traiano nella Mesia Inferiore*, ASNP, II, 1933, p. 369–375. S. Ferri pledează pentru reluarea cercetărilor întregului complex de la Adamclisi : cetate, altar funerar militar şi trofeu, în special turnul paralelipipedic; cercetări arheologice au fost întreprinse ulterior, dar în ce priveşte studiul arhitectonic şi al stilului decoraţiei sculpturale abia urmează să fie făcut.

[6] S. Ferri s-a referit la ipoteza de reconstituire a monumentului propusă de Gr. Tocilescu şi Niemann, nu la aceea a lui A. Furtwängler.

[7] F.B. Florescu, *Monumentul de la Adamklissi, Tropaeum Traiani*, ed. 1, Bucureşti 1959; ed. a II-a, Bucureşti, 1961; *Das Siegesdenkmal von Adamklissi Tropaeum Traiani*, Bucureşti–Bonn, 1965.

În 1965, cînd am descoperit în manuscrisele lui Gr. Tocilescu fragmentul comunicat în 1939 de Paul Nicorescu, am considerat, întocmai ca Paul Nicorescu în scurtul rezumat publicat în *Actele* Congresului de Arheologie de la Berlin din 1939, că trofeul avea două inscripţii identice, dispuse simetric pe cele două feţe opuse ale etajului superior al bazei hexagonale [8]. Noutatea pe care o aducea fragmentul — pe care îl vom numi de aici înainte exemplarul B (fig. 1) —, nerelevată în rezu-

Fig. 1

matul lui Paul Nicorescu, era în primul rînd descoperirea sa încă în anul 1909 în cursul cercetărilor arheologice efectuate în cetatea Tropaeum Traiani. Fragmentul a dispărut între timp, dar din raportul săptămînal al săpăturilor, întocmit de arhitectul german H. Brötz, reiese că acesta fusese găsit în 28 august 1909 — deci cu numai o lună înainte de moartea savantului român — încastrat în zid la nivelul de călcare al turnului sudic al porţii de est. Raportul lui H. Brötz este însoţit de un desen al fragmentului, de precizări privind natura pietrei, după părerea arhitectului german asemănătoare cu cea extrasă din cariera de la Enigea, azi Deleni, precum şi dimensiunile, care erau 0,95 × 0,65 m. Iată, după schiţa lui H. Brötz şi desenul lui D. Pecurariu, textul fragmentului:

NT
ĊO[*s.V*]
CITV.D
RVM

[8] Em. Doruţiu-Boilă, *Un fragment necunoscut din inscripţia trofeului de la Adamclisi*, StCl, VII, 1965, p. 209—214.

Cum se vede, fragmentul repetă literele din partea finală a inscripţiei monumentului triumfal, cunoscute din fragmentul descoperit de Gr. Tocilescu pe ruinele monumentului :

[trib.po]T. XIII
[... cos] V.P.P.
[... exerc]ITV
... ...V
... ...E

În articolul publicat de mine în Studii clasice VII, 1965, p. 209–214, am dat aceste detalii, precum şi textul reconstituit al inscripţiei. Concluziile mele erau :

(1) Fragmentul făcea parte din replica inscripţiei monumentului triumfal, fiind săpată pe faţa opusă a bazei hexagonale.

(2) În inscripţia exemplarului B textul era pus în pagină în chip diferit de inscripţia exemplarului A.

(3) Literele păstrate ale inscripţiei, care repetă o parte din sfîrşitul inscripţiei publicate de Gr. Tocilescu în 1895, clarifică sensul părţii ei finale, care era deosebit de cel dat de Gr. Tocilescu şi de G. Ch.-Picard : în noul fragment cuvîntul *exercitus* nu apare la acuzativ, cum întregise Gr. Tocilescu (cu sensul ... *per exercitum*), nici la nominativ, cum credea G. Ch.-Picard (cu sensul *Imp. ... et exercitus Moesiae Inferioris*), ci la ablativ : *[exer]citu*, după care urmează un semn despărţitor (o *hedera*) şi litera *D*. Fără a încerca o reconstituire grafică a inscripţiei, în analogie cu texte păstrate pe trofee, arcuri sau alte monumente triumfale, am considerat că schema inscripţiei era : dedicaţia către Mars Vltor, numele împăratului dedicant, adică cel al lui Traian, cu întreaga sa titulatură, motivul ridicării monumentului, o victorie militară cu denumirea neamurilor învinse, aici exprimat printr-o construcţie de ablativ absolut (*deuicto exercitu Dacorum et ...*), şi obiectul dedicaţiei sau actul dedicaţiei. Cu rezervele cuvenite, dedicaţia monumentului ar fi avut următorul text : *Ma[rti] Vltor[i],/Im[p. Cae]sar diui/Neruae[f., N]erua/[Tra]ianu [s Aug. Germ.]/ [Dac]i[cu]s. p[ont.]ma[x].*/ *[trib. po]test XIII/[imp. VI, cos.]V, p.p./[?(de)uicto exer]citu D[acorum et e.g. Sarmata]rum [?tropaeum consecrauit]*.

(4) Fragmentul fiind descoperit încastrat în zidul turnului sudic al porţii de est (numit turnul nr. 22 în literatura nouă) a cetăţii, se poate presupune că trofeul a început a fi distrus încă în vreme ce viaţa îşi continua cursul în cetate.

Cercetările arheologice efectuate în anii '70 ne permit unele precizări despre data la care fragmentul a fost încastrat în zid. Din raportul lui H. Brötz reiese că între 24 şi 30 august 1909 cercetările au urmărit degajarea turnului sudic al porţii. În 26 august s-a ajuns la nivelul interior de călcare al turnului, despre care se spune că era podit cu plăci de piatră bine lucrate, din care s-au păstrat numai cele din colţul din dreapta al turnului. În 28 august cercetările au continuat în interiorul turnului, descoperindu-se încastrate în zid, la nivelul podelei, o monedă de bronz din timpul lui Antoninus Pius, un obiect din os de formă piramidală orna-

mentat cu cerculeţe incizate, şi, în aceeaşi zi, a apărut o piatră cu inscripţie, care fusese folosită în construcţia zidului turnului [9].

Conform cercetărilor arheologice efectuate la poarta de est în deceniul precedent, turnul nr. 22 aparţine fazei a patra de locuire din cetate, datînd de la sfîrşitul secolului III sau începutul secolului IV [10]. Într-un studiu consacrat fortificaţiilor de la Tropaeum Traiani, M. Mărgineanu [11] a arătat că la poarta de est au fost constatate două tipuri de construcţii: primul, corespunzînd fazei de funcţionare anterioare perioadei de reconstrucţie de la sfîrşitul secolului III şi de la începutul secolului IV, se compunea din două turnuri „exterioare" în formă de U şi dintr-un turn interior; cel de al doilea complex, format din două turnuri în formă de U, a rezultat din demolarea turnului interior şi alungirea spre vest a vechilor turnuri „exterioare", ca urmare a reconstruirii zidului de incintă la sfîrşitul secolului III sau la începutul secolului IV. Indiferent pe care din cele două interpretări o adoptăm, socotim că fragmentul din exemplarul B al inscripţiei a fost încastrat în zidul turnului porţii de est cel mai tîrziu în epoca lui Constantin, cînd trofeul traianic era cel puţin parţial distrus. La patru ani de la publicarea fragmentului B, Nicolae Gostar — în colaborare cu D. Ciurea, fost asistent al lui P. Nicorescu — a reluat problema inscripţiei trofeului [12], încercînd cu ajutorul unei fotografii, găsită în arhiva lui Paul Nicorescu, să reconstituie textul exemplarului B şi propunînd o variantă deosebită de aceea propusă de mine pentru rîndurile 5—10. Pornind de la premisa că ambele exemplare au fost gravate pe lespezi de dimensiuni identice, autorii nu au putut rezolva succesiunea diferită a rîndurilor pe cele două exemplare ale inscripţiei trofeului decît intervertind ordinea cuvintelor. Reconstituirea textelor exemplarelor A şi B era în versiunea D. Ciurea—N. Gostar următoarea:

	A	B
1	MARTI VLTORI	MARTI VLTORI
2	IMP CAESAR DIVI	IMP CAESAR DIVI
3	NERVAE F NERVA	NERVAE F NERVA
4	TRAIANVS AVG GERM	TRAIANVS AVG GERM
5	DACICVS PONT MAX	DACICVS TRIB POT

[9] Raportul lui H. Brötz se află depus la Biblioteca Academiei R.S.R., în manuscrisele lui Gr. Tocilescu, 5130, f. 115 şi 165. În partea în care descrie condiţiile descoperirii fragmentului de inscripţie spune: „Es stellt sich heraus, daß der Turmfussboden aus großen, gutgearbeiteten Steinplatten bestand. die bis jetzt nur in der rechten Ecke des Gebäudes wohlerhalten zum Vorschein kommen". În 23 august, „Innerhalb der Turmumfassungsmauern findet sich in Fussbodenhöhe eine Bronzemünze, gut erhalten (Antoninus Pius). Ferner, in derselben Tiefe...ein pyramidenförmig gearbeiteter Knochen mit eingekratzten Ringen. Gegen 10 Uhr Vormittags fördert man einen Stein mit Inschrift zu Tage, vermutlich des Mausoleums, welcher in der Turmumfassungsmauer verarbeitet war. Derselbe ist nur ein Bruchstück einer großen Inschrift, 95 cm lang, 65 cm breit. Die Buchstaben der beiden oberen Zeile 16,50 cm und die der 4. Zeile 15,50 cm. Das Material ist ein weicher Kalkstein bester Qualität aus dem römischen Steinbruch zu Mulceova-Enigea".

[10] Ioana Bogdan Cătăniciu, Gh. Papuc, *Incinta*, în vol. *Tropaeum Traiani*, I, Bucureşti, 1979, p. 47—77.

[11] *Remarques sur les fortifications de Tropaeum Traiani*, Dacia, N.S., XXV, 1981, p. 271—288.

[12] N. Gostar, Latomus, XXVIII, 1969, 1, fig. 1—3 şi p. 120—125; D. Ciurea, N. Gostar, ArhMold, VI, 1969, fig. 4—6 şi p 114—121, nr. 4.

6 TRIB POTEST XIII	XIII PONT MAX
7 IMP VI COS V P P	IMP VI COS V P P
8 DACORVM EXERCITV	EXERCITV DECEBALI
9 REGIS DECEBALI SV	DACORVM REGIS SV
10 PERATO ....E	PERATO ....

Cum se vede din compararea celor două variante, deosebirea dintre textele celor două inscripţii, care, conform opiniei general admise, au fost săpate pe două lespezi de dimensiuni identice şi au fost puse pe monument pe două feţe opuse ale bazei hexagonale, începe din rîndul 5, adică de la primul rînd păstrat pe fragmentul exemplarului B şi unde ea este evidentă. D. Ciurea şi N. Gostar erau de părere că lectura propusă de mine nu încăpea pe spaţiul destinat inscripţiei pe latura etajului superior al bazei hexagonale ; ca urmare, au propus un text diferit şi au recurs la inversarea în cele două exemplare a ordinii cuvintelor amintită mai sus. De asemenea, au considerat că în inscripţia monumentului triumfal termenii referitori la victoria lui Traian erau mai elogioşi decît cei din întregirea propusă de mine. De aceea, au introdus numele regelui Decebal, rege al dacilor. Înscrierea pe inscripţia votivă a trofeului a numelui lui Decebal alături de cel al lui Traian este însă puţin probabilă într-un text atît de concis. Noua restituire a inclus şi litera *S*, propusă de Gr. Tocilescu înainte de *V* în r. 9 al exemplarului A (pentru a încheia inscripţia cu numele guvernatorului sub îngrijirea căruia a fost construit monumentul), dar pe care nici cei ce au citit inscripţia înaintea mea (inclusiv Gr. Tocilescu), nici eu nu le-am văzut pe piatră [13].

Făcînd însă abstracţie de conţinutul ultimelor rînduri ce au căzut în lacună în ambele exemplare şi a căror întregire este oricum ipotetică, reconstituirea citată mai sus mi se pare inacceptabilă pentru că inversează în exemplarul B ordinea titulaturii imperiale cu ***tribunicia potestas*** înainte de ***pontifex maximus***, inversare pe care nu am mai întîlnit-o în inscripţiile cunoscute de mine ; de asemenea, pentru că nu satisface ceea ce s-a considerat a fi identitatea celor două inscripţii, corespunzătoare organizării simetrice a decoraţiei sculpturale. Şi, cum am subliniat mai sus, intervertirea termenilor inscripţiei celor două exemplare nu este explicabilă dacă ele au fost, aşa cum se susţine în general şi cum am crezut şi eu, gravate pe lespezi de dimensiuni identice [14].

Altă ipoteză de întregire a inscripţiei monumentului triumfal este prezentată de Mihai Sâmpetru. Încercînd să încadreze inscripţia în siste-

[13] La fig. 124 din volumul *Monumentul de la Adamklissi Tropaeum Traiani*, Gr. Tocilescu nu a desenat în r. 9 litera S înainte de V, care presupune a fi fost urmat de numele guvernatorului Moesiei Inferioare în timpul căruia a fost consacrat monumentul. La p. 128 a aceluiaşi volum spune : ,,După o nouă examinare, cred că pe acest fragment . . .se recunoaşte . . . înainte de V vîrful şi întorsura unui S''. Pe piatră se vede urma unei haste oblice, aşa cum a apărut şi în desenul din fig. 124. De asemenea, nici litera M la finele r.8 nu e vizibilă (pentru a se întregi [*exerc*]*itu*[*m*]). Într-un studiu în curs de apariţie în *Actele* celui de al VIII-lea Congres Internaţional de Epigrafie, Athena, 1982, am susţinut că inscripţia monumentului triumfal nu amintea numele unui guvernator al Moesiei Inferioare, întrucît Traian a consacrat singur monumentul, nu în asociere cu armata şi legatul provinciei.

[14] Lectura propusă de N. Gostar a fost acceptată de K. Strobel şi chiar inversarea elementelor titulaturii imperiale i s-a părut acceptabilă (*Untersuchungen zu den Dakerkriegen Trajans* Antiquitas R. 1, Bd. 33, Bonn, 1984, p. 34—35).

mul modular stabilit de el pentru întregul monument, Mihai Sâmpetru a stabilit că lespedea destinată inscripţiei avea lăţimea de 2,66 şi înălţimea de 3,55 m, echivalînd cu 9, respectiv 12 picioare romane. În acest spaţiu, inscripţia avea 11 rînduri. Proiectul inscripţiei, al cărei text M. Sâmpetru l-a stabilit cum urmează : *Marti Vltori/Imp. Caesar diui/Neruae f. Nerua/ Traianus Aug. Germ./Dacicus Pont. max./trib. potest. XIII/imp. VI cos. V P.P./deuicto exercitu/Decebali regis Dacorum/tropaeum consacrauit/...* ..., *leg. Aug. pr. pr.*, a fost realizat de lapicizi cu unele abateri privind punerea în pagină, inclusiv mărimea literelor şi aşezarea rîndurilor pe cele două exemplare sau, mai clar spus, nici unul din cele două exemplare nu a respectat proiectul, prezentînd de asemenea deosebiri de organizare a spaţiului nu numai faţă de proiect, dar şi între ele. Întocmai ca Fl. B. Florescu, M. Sâmpetru este de părere că litera *I* de la *Vltori* nu a mai încăput la marginea lespezii şi nici nu a mai fost săpată. Gr. Tocilescu şi A. Furtwängler considerau însă că această literă a fost gravată pe cadrul pilastrului, ceea ce este deocamdată unica explicaţie plauzibilă. Versiunea inscripţiei pe care Mihai Sâmpetru o prezintă în cartea sa este o combinaţie între textul întregit de mine şi cel propus de N. Gostar [15].

Toate aceste propuneri de întregire a fragmentului B porneau de la premisa că acesta era amplasat pe latura opusă a bazei hexagonale, pe un spaţiu identic cu cel pe care fusese gravat exemplarul A. Cum s-a spus mai sus, fragmentul exemplarului B (zis Nicorescu) repetă unele cuvinte din inscripţia exemplarului A, dar într-o dispunere diferită a textului pe rînduri, şi anume : 1. Fragmentul B este o parte din mijlocul cîmpului scris ; fiind rupt în toate părţile, cuvintele de la începutul şi sfîrşitul rîndurilor au căzut în lacună, în timp ce aceleaşi cuvinte se află pe exemplarul A la marginea din dreapta a lespezii. 2. Partea din titulatura imperială cuprinsă între *PONT MAX* şi *COS V*, care în exemplarul A se desfăşura pe trei rînduri, pe exemplarul B era dispusă în numai doua rînduri. Am dedus de aici că inscripţia B avea o formă diferită de inscripţia A, şi anume, în timp ce cîmpul scris al exemplarului A era îngust şi înalt, cel al exemplarului B era lung şi scund (cu alte cuvinte, inscripţia exemplarului A se desfăşura pe verticală, iar cea a exemplarului B pe orizontală). Reconstituirea grafică a inscripţiei a confirmat această deducţie.

Pentru a reconstitui inscripţia exemplarului B am pornit de la literele păstrate pe fragment şi am întregit elementele titulaturii imperiale cuprinse între *pont. max.* şi *cos. V* ţinînd seama de dimensiunile fragmentului, de cele ale fiecărei litere în parte existente pe fragment, precum şi de raportul dintre înălţimea şi lăţimea lor ; am ţinut, de asemenea, seama de creşterea proporţională a înălţimii literelor de la un rînd la altul. Am considerat distanţa dintre rînduri constantă, iar pentru cea dintre litere am luat o medie, ţinînd seama că forma literelor implică o oarecare neregularitate. Au fost trasate paralel hastele literelor de acelaşi fel (de ex. cele oblice de la A, V şi M sau cele verticale de la I, N, T etc.) ; literele O şi C sunt circulare, iar E, P, S şi altele ce nu s-au păstrat pe fragment au fost scrise luîndu-se ca exemplu forma lor din alte inscripţii monumen-

[15] Mihai Sâmpetru, *Tropaeum Traiani. II. Monumentele*, Bucureşti, 1984, p. 70–72 şi fig. 31.

tale. Fiecare rînd a fost construit în ideea unei lungimi totale minimale și s-a urmărit o punere în pagină relativ simetrică a rîndurilor. Am obținut astfel următoarea reconstituire a inscripției exemplarului B[16]:

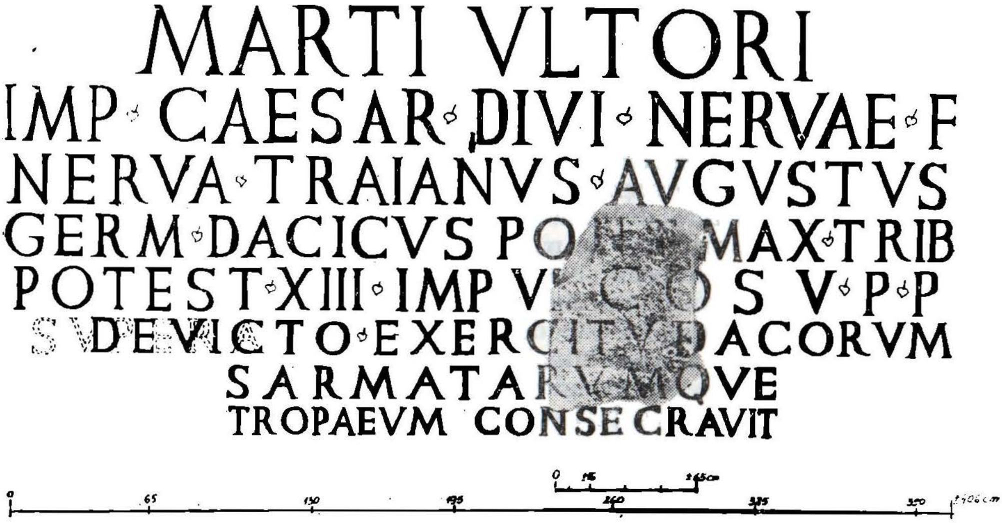

Fig. 2.

În această reconstituire decisivă a fost titulatura imperială, în care fiecare element își are locul său, în mod obligatoriu, în toate inscripțiile. Pentru încheierea dedicației pot exista mai multe variante. Cea dată de noi aici este una din cele posibile[17]. Pornind deci de la dimensiunile fragmentului, de 0,95 m × 0,65 m, iar ale literelor între 0,1550 și 0,18 m, textul reconstituit are 8 rînduri desfășurate pe o lungime minimă de 4 m și o înălțime minimă de 2 m, în comparație cu exemplarul A, care, conform măsurătorilor efectuate de Gr. Tocilescu, G. Niemann și A. Furtwängler și M. Sâmpetru, avea între 2,60 și 2,85 m lungime și cca 4 m înălțime. Acest din urmă text, din care au fost găsite pe ruine două fragmente, era amplasat în reconstituirea propusă de A. Furtwängler pe etajul superior al bazei hexagonale, a cărei latură a fost stabilită, în funcție de lungimea inscripției și a laturii frizei cu arme, la cca 2,85 m. Este evident că exemplarul B nu putea fi amplasat în acest spațiu. Și în acest caz este firesc să ne întrebăm unde a fost pus exemplarul B, căci nu putem crede că trofeul avea concomitent două inscripții cu text identic, dar de dimensiuni și forme diferite.

[16] Reconstituirea grafică a fost realizată în colaborare cu arhitect Monica Mărgineanu, căreia îi mulțumesc pentru sprijinul entuziast, minuția și eleganța lucrării.

[17] Am preferat termenul *deuicto*, fiind cel mai des întrebuințat în textele literare și epigrafice pentru a exprima înfrîngerea dușmanului; cf., de ex., J. Gagé, *Le genre littéraire des* Res gestae Diui Augusti *triomphales et ses thermes*, REL 1939, p. 33. *Exercitus* se întrebuința și pentru a denumi neamuri barbare, de ex. *Teutonorum exercitum deleuit* (CIL XI, 1831); *Sabinorum et Tuscorum exercitum fudit* (CIL XI, 1827); *. . .m et Basternarum exer*[*citum . . .*] (ILS 8965); *Dacorum exercitus* (*Res Gestae*, 30,2).

Fără a putea deocamdată răspunde acestei întrebări, din restituirea propusă de noi rezultă unele concluzii:

(1) Dacă ar fi avut la dispoziţie spaţii identice, cele două inscripţii ar fi trebuit să fie ordonate identic. Inversarea elementelor titulaturii imperiale şi a termenilor dedicaţiei nu-şi găseşte nici o explicaţie plauzibilă.

(2) Reconstituirea exemplarului B arată că el avea dimensiuni şi forme diferite de cele ale inscripţiei exemplarului A. De aceea, amplasarea lor concomitentă pe moment este puţin probabilă.

(3) Textul lor fiind identic, presupunem că ele nu au fost puse pe două monumente cu caracter şi destinaţii diferite.

Aceste constatări, precum şi faptul că fragmente ale exemplarului A au fost descoperite pe ruinele monumentului, în timp ce fragmentul exemplarului B a fost găsit în cetate, încastrat la nivelul bazei turnului 22, construit la sfîrşitul secolului III sau la începutul secolului IV — dată la care monumentul triumfal era cel puţin parţial distrus —, sugerează că cele două exemplare au aparţinut unor faze diferite de construire a monumentului. În numeroasele şi controversatele ipoteze privind monumentul triumfal de la Adamclisi, inscripţiile oferă deocamdată cel mai important element ce tulbură imaginea, devenită în ultima vreme predominantă, despre unitatea construcţiei trofeului.

Ipoteza că trofeul a avut cel puţin două faze de construcţie bazată pe reconstituirea inscripţiei exemplarului B ar putea întîmpina obiecţia că acest fragment nu conţine suficiente date pentru a susţine că el făcea parte din inscripţia monumentului triumfal, el putînd eventual fi parte dintr-o inscripţie de fundare a oraşului sau din inscripţia unui arc de triumf [18].

Dar în fragmentul B, întocmai ca în exemplarul A, sînt amintiţi împăratul şi armata unor neamuri învinse în termeni identici şi într-o construcţie gramaticală identică (*exercitu* la ablativ), fapt ce arată că se referă la acelaşi eveniment, adică la o victorie militară. Din contextul lor identic reiese că împăratul este cel ce a obţinut victoria şi a construit monumentul cu acel prilej. Ar fi greu de susţinut că inscripţia de întemeiere a oraşului ar fi avut un conţinut identic cu inscripţia trofeului. Se cunosc inscripţii ce comemorează întemeierea unor colonii sau municipii şi ele se referă la actul întemeierii [19]. Arcurile de triumf, din care fragmentul exemplarului B ar fi putut face parte, denumeau monumentul ca

[18] Acest text a fost citit într-o comunicare la secţia de arheologie clasică de la Institutul de Arheologie Bucureşti. Principalii oponenţi ai ipotezei prezentate în acest studiu au fost Em. Popescu şi C.C. Petolescu, care au susţinut că fragmentul exemplarului B nu făcea parte din inscripţia trofeului, din cauza deosebirii de formă şi dimensiuni faţă de exemplarul A.

[19] De ex.: *Diuinis Auspiciis/Imp. Caes. diui Neruae/filii, Neruae Traiani Aug. Germanici/Dacici condita colonia Vlpia Traiana/Augusta Dacica Sarmizegetusa per/Decimum Terentium Scaurianum/legatum eius propr.* (CIL III, 1443 = IDR III/2,1); [*Imp. Caes. diui Traiani Part. f.*] *diui Neruae n., Traiano Hadriano Aug. pont. max. trib. pot...., imp...cos..., p.p., conditori municipi d.d.p.p.* (CIL VIII, 1825, 27 775); *Imp. Caes. diui M. Antonini Pii fil. ... L. Septimio Seuero Pio Pertinaci Aug...conditoribus municipii Septimi Aureli... Thugg. respublica fecit d.d.p.p.* (CIL VIII, 2653).

atare (*arcus*) și erau dedicate împăratului de către autoritățile locale, dar ruinele unui arc de triumf nu au fost încă descoperite la Tropaeum Traiani [20].

O altă obiecție s-ar putea referi la însuși conținutul inscripției: dacă exemplarul A ar fi aparținut unei faze de restaurare a monumentului, inscripția ar fi trebuit să menționeze actul și autorul refacerii. Reamintim că documentele epigrafice și literare antice menționează cazuri de refaceri de monumente (temple sau clădiri publice) în ale căror inscripții se păstrau numele primilor fondatori. Inscripții și texte literare antice spun că Augustus și Hadrian au restaurat temple și numeroase alte edificii lăsîndu-le cu numele primilor întemeietori [21]. Se cunosc, de asemenea, inscripții din epoca Republicii regravate în timpul lui Augustus [22].

Am dedus din aceste exemple că refacerea monumentului triumfal de la Adamclisi în urma unei distrugeri provocate de agenți naturali sau de atacurile neamurilor de dincolo de Dunăre nu este exclusă. Ipoteza conform căreia monumentul triumfal de la Adamclisi are mai multe faze de construcție nu este nouă. Ea a fost obiect al unor aprige dezbateri, ale căror argumente au fost cel mai clar sintetizate de C. Cichorius [23]: barbarii, costumul și armele soldaților romani și stilul sculpturilor nu aparțin epocii lui Traian; ele datează din epoca lui Constantin, cînd a fost refăcută din temelii și cetatea Tropaeum Traiani. Reliefurile, refăcute în timpul lui Constantin, spune Cichorius, reprezintă scene din războaiele dacice ale lui Traian. Chiar și reprezentarea lui Traian pe una din metope este mai tîrzie, fiind sculptată o dată cu celelalte reliefuri în locul celor distruse. La argumentul privind modul de reprezentare a decorației sculpturale s-a adăugat cel privind lipsa de unitate arhitectonică a monumentului. Mai întîi W. Jänecke, apoi S. Ferri au susținut că turnul patrulater central reprezintă nucleul traianic, rotonda fiind adăugată cu prilejul restaurării constantiniene [24].

Deși în stadiul actual al studierii monumentului din punct de vedere arhitectonic și stilistic nu putem adăuga nimic nou la ce s-a scris pînă

[20] Inscripțiile pe arcuri de triumf sunt adunate în art. RE VII A/1 col. 403 sqq (Kähler). Dăm aici doar puține exemple: *Imp. Caesaris diui Neruae filio Neruae Traiano, optimo Aug. Germanico Dacico, pontif. max. trib. potest. XVIII, imp VII. cos. VI, p.p., fortissimo principi, senatus p.q. Romanus* (arcul de la Benevent, CIL IX, 1558): *Imp. T. Vespasiano Caesar. Aug. VII cos. Marti Apollini Mineruae arcum uicani Vindonissenses curante T. Vrbanio Mattoni* ...(Vindonissa, CIL XIII, 5195); *Arcus celeberrimo coloniae nostrae loco constituetur ornatus spoleis deuictarum aut in fidem receptarum ab eo gentium, super eum statua pedestris ipsius triumphali ornatu circaque eam duae equestres inauratae Gai et Luci Caesarum statuae ponantur* (Pisa, CIL XI, 1421).

[21] *Capitolium et Pompeium theatrum utrumque opus impensa grandi refeci sine ulla inscriptione nominis mei* (Res Gestae 20, 1), fapt menționat de Suetonius, *Aug.* 31,8: *Itaque et opera cuiusque, manentibus titulis, restituit*, și de Cassius Dio în redarea elogiului funebru al lui Tiberiu la înmormîntarea lui August (LVI. 40): καὶ πάντα μὲν τὰ ἔργα τὰ πεπονηκότα ἐπισκευάσας οὐδενὸς τῶν ποιησάντων αὐτὰ τὴν δόξαν ἀπεστέρησε. *Historia Augusta* spune același lucru despre restaurările întreprinse de Hadrian (*Hadr.* 19, 9): *Romae instaurauit Pantheum, Septa basilicam Neptuni, sacras aedes plurimas, forum Augusti, lauacrum Agrippae: eaque omnia propriis et ueteribus nominibus consecrauit.*

[22] De ex. inscripția coloanei rostrale a lui Duilius, evocînd victorii navale (CIL, I, 2^2, nr. 25).

[23] Cf. *Die Reliefs des Denkmals von Adamklissi*, Leipzig, 1897.

[24] W. Jänecke, *Die ursprüngliche Gestalt des Tropaion von Adamklissi*, SHAW, 1919; S. Ferri, *op. cit.* la nota 5, socoate restaurarea trofeului contemporană sau puțin posterioară reconstruirii constantiniene a cetății, nu în mod necesar legată de o victorie militara.

acum, considerăm că rezultatul cercetării noastre privind inscripţia exemplarului B permite redeschiderea discuţiei asupra apartenenţei traianice şi constantiniene a monumentului triumfal. Un argument important în favoarea restaurării constantiniene îl constituie însă şi descoperirea fragmentului la baza turnului porţii datînd din sec. III/IV, indiciu de necontestat că în momentul construirii zidului de incintă al cetăţii monumentul era distrus. Activitatea constructivă pe limesul Dunării de Jos în timpul lui Diocletian şi al lui Constantin a fost constatată în numeroase cetăţi de-a lungul Dunării, pe litoral şi în interiorul ţinutului. Însă şi inscripţia de fundare a cetăţii Tropaeum în anul 316 arată că aceasta era considerată parte din sistemul defensiv al Dunării [25]. Aceeaşi constatare s-a făcut în privinţa refacerii drumurilor, fapt confirmat de numeroşii miliari datînd din timpul domniei lui Constantin [26].

S-ar mai putea ridica întrebarea de ce a refăcut Constantin trofeul care nu avea un rol strategic şi nici valoarea simbolică din timpul lui Traian. Studii privind ideologia puterii lui Constantin au arătat că ea s-a bazat pe idealizarea politicii lui Traian. Începînd din anul 313 Constantin a adoptat titlul „Optimus princeps" şi şi-a inspirat politica la graniţele Imperiului şi activitatea constructivă din politica lui Traian. S-a remarcat că împăratul a emis monede şi medalii cu portretul său asemănător cu cel al lui Traian [27]. Faptul că împăratul a considerat politica lui Traian un model pentru propria-i politică ar putea explica de ce Constantin a restaurat nu numai cetatea întemeiată de Traian, ci şi trofeul alăturat, punînd să se refacă decoraţia sculpturală şi să se graveze inscripţia cu numele lui Traian, cu textul identic al inscripţiei de pe trofeul traianic.

În acest caz, inscripţia exemplarului B este inscripţia monumentului consacrat de Traian, iar exemplarul A, cel întregit de Gr. Tocilescu, aparţine fazei restaurării constantiniene. Ipoteza noastră urmează să fie confirmată sau infirmată de cercetarea structurii arhitecturale şi a decoraţiei sculpturale a monumentului triumfal.

DIE INSCHRIFT DES SIEGESDENKMALS VON ADAMKLISSI

(ZUSAMMENFASSUNG)

Neuere Veröffentlichungen haben noch zur Beantwortung anstehende Fragen des Tropaeums von Adamklissi wieder aufgeworfen. Einen Beitrag hierzu soll auch vorliegender Versuch einer Ergänzung des einzigen Fragments der zweiten Inschrift des Tropaeums leisten. Bisher wurde

[25] CIL III, 13734=ILS, 8938=IGLR, 170: *Romanae Securitatisq. uindicibus DD nn Fl. Val. Constantino et [Liciniano Licinio] Piis felicibus aeternis Aug. quorum uirtute et prouidentia edomitis/ubique barbararum gentium populis/ad confirmandam limitis tutelam etiam/Tropaeensium ciuitas auspicato a fundamentis/feliciter opere constructa est./Petr(onius) Annianus u.c. et Iul. Iulianus u.em. praef. praetorio numini eorum semper dicatissimi.*

[26] Pentru politica lui Constantin la Dunărea de Jos, vezi Ion Barnea, Octavian Iliescu, *Constantin cel Mare*, Bucureşti, 1982, p. 95 şi urm. şi miliarii reeditaţi în IGLR nr. 6, 108, 109, 161[b], 232[c], 237, 274, 275, 276[b]

[27] Politica lui Traian, acţiunile sale militare şi construcţiile sale au fost luate ca model nu numai de Constantin, ci şi în timpul celorlalţi împăraţi din secolul IV; cf. M. Alföldi, *Die constantinische Goldprägung*, Mainz, 1963, p. 57—69, în special p. 65—68, unde susţine că o dată cu cetatea Constantin a restaurat şi monumentul triumfal.

allgemein angenommen, daß die beiden gleichlautenden Inschriften symmetrisch an zwei entgegengesetzten Flächen der hexagonalen Basis angebracht waren. Doch weisen die erhaltenen Buchstaben auf eine abweichende Zeilensetzung hin. Die Zeilen der zweiten Inschrift sind im Vergleich zur ersten wesentlich länger, wofür sie eine andersförmige Fläche benötigen als jene die auf der Basis zur Verfügung gestanden wäre. Daraus geht hervor, daß die beiden Inschriften offenbar nicht gleichzeitig am Denkmal angebracht waren. Dies läßt wieder an zwei Bauphasen denken, eine ursprüngliche unter Trajan und eine spätere Rekonstruktion etwa unter Konstantin, als auch die Stadt Tropaeum Traiani vom Grunde wiederaufgebaut wurde. Allerdings käme diese Annahme in Widerspruch mit der vorherrschenden Anschauung über die einheitlich Trajanische Gestaltung des Denkmals.

Noiembrie 1986

Institutul de Arheologie
Str. I.C. Frimu 11
71119 Bucureşti